

УДК 373.3.064.3:177.7

DOI 10.31654/2663-4902-2021-PP-1-110-116

Щербакова Н.

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки
 Бердянського державного педагогічного університету
 Nadiya030219@ukr.net
 orcid.org/0000-0003-2419-2150

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГУМАННИХ ВЗАЄМИН УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена актуальній проблемі формування гуманних взаємин молодших школярів під час організації дидактичного процесу в початковій школі. Автор переконує в тому, що одним із важливих завдань сучасної початкової освіти є формування в дітей пріоритетів доброти, любові до ближніх, поваги до оточення, порядності, справедливості, толерантності тощо. Це дозволить збагачувати емоційно-оцінну діяльність учнів, їх здатність визначати власну активну життєву позицію, сприятиме взаємодії з дорослими й однолітками, забезпечуватиме почуття власної гідності тощо.

Гуманні взаємини між учнями мають складну структуру, яка включає емоційно-позитивне ставлення і застосування гуманної поведінки, орієнтованої на загальнолюдські цінності. Крім того, такі взаємини включають також культуру мовлення та невербальні прояви особистості в процесі спілкування.

У статті на основі аналізу теоретичних та прикладних досліджень розроблено структурно-функціональну модель формування гуманних взаємин молодших школярів, основним компонентом якої є створення й впровадження в освітній процес педагогічних умов (вивчення можливостей та життєвого досвіду учнів; опора на позитивні якості учнів та їх успіх; забезпечення турботливих та дружніх взаємин між усіма учасниками освітнього процесу), які забезпечуватимуть оптимальну емоційно-ціннісну атмосферу під час навчально-ділового спілкування суб'єктів взаємодії.

Доведено, що організація спільної діяльності учнів завдяки керівництву з боку вчителя дозволяє створювати комфортні умови для гуманного розвитку кожної дитини. Під час такої діяльності в учнів виникають загальні переживання (хвилювання за результат, усвідомлення необхідності поважати один одного, цінувати час, вислуховувати та враховувати думку однокласника тощо). Формування таких якостей залежить від суб'єкт-суб'єктних взаємин на уроках та в позаурочний час.

Ключові слова: гуманізм, гуманні взаємини, молодші школярі, взаємодія, співпраця, педагогічні умови.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема гуманних взаємин між людьми у всі часи розвитку суспільства була однією з важливих. Їй приділяли увагу давньогрецькі філософи (Аристотель, Демокрит, Платон, Сократ та ін.), гуманісти епохи Відродження (М. Монтень, Ф. Рабле, Ж. Руссо та ін.), педагоги й психологи минулого й сучасності (І. Бех, О. Духнович, О. Докуніна, А. Драган, Л. Карамаєва, А. Крамаренко, Л. Сікорська, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.).

У державних нормативних документах, які регулюють систему освіти, стратегічним напрямком є гуманізація взаємин суб'єктів освітнього процесу в закладах освіти, зокрема в початковій школі.

Важливими дефініціями в характеристиці освітнього процесу початкової школи є «гуманізм», «гуманний підхід», «гуманні взаємини», «гуманістична спрямова-

ність» тощо. Ці поняття відображають сутність взаємин між усіма учасниками цього процесу, актуалізують утвердження поваги до людини як найвищої цінності. Зміст зазначених понять відображено в сучасних словниках, довідниках, енциклопедіях, а також дослідженнях учених.

Гуманні взаємини – це міжособистісні взаємини, які передбачають комфортну і стабільну взаємодію індивідів між собою, основою якої є гуманні почуття (доброта, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання, готовність допомагати один одному тощо), і реалізуються вони в повсякденному житті, забезпечуючи сприятливий особистісний розвиток кожного учасника цих взаємин. Гуманні взаємини є формою самореалізації особистості в процесі спілкування, що формує гуманність, яка є синтетичною якістю особистості і утворилася внаслідок інтеграції гуманних мотивів (потреба і прагнення людини робити добро іншим людям), відповідних моральних мотивів, моральних знань і гуманних вчинків (Н. Бібік, О. Матвієнко, І. Унгурян, Л. Хоружа та ін.). Актуальною є позиція науковців (Б. Ананьєв, Г. Балл, О. Киричук та ін.) про роль спеціально організованої спільної діяльності та спілкування у розвитку особистості школяра.

Науковці зазначають, що лише особистий досвід спілкування, участь дитини в різних видах діяльності дозволить їй пізнати себе і дати поштовх тому, що закладено в ній природою.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей взаємин учнів початкової школи й доведенні впливу відповідних педагогічних умов на рівень їх гуманних взаємин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать дослідження сучасних учених (І. Бех, А. Драган, Н. Корж, В. Кручек та ін.), навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів та їх спілкування між собою мають значний потенціал у формуванні їх особистостей і характеризуються проявами гуманності стосовно інших людей. Оскільки спілкування є процесом двобічним, то доцільно вести розмову про гуманні взаємини як вищий ступінь прояву гуманізму у взаємодії.

Молодший шкільний вік – це період активних змін і перетворень, які відбуваються в особистості дитини. Він характеризується підвищеною чутливістю дітей до зовнішніх впливів, вірою в істинність всього, що говорять і чого вчать дорослі, в безкомпромісність їх моральних вимог до інших. У цей період особливо гостро сприймається добро і зло, співчуття і байдужість, ставлення до інших людей, до власного «Я». Саме в цей період, як стверджують науковці (А. Ковальов, О. Матвієнко, О. Савченко та ін.), необхідно налаштовувати дитину на адекватне розуміння природи гуманних взаємин.

Для молодшого шкільного віку характерними виступають такі мотиви поведінки: прагнення отримувати похвалу від учителя та батьків, слідувати прикладу, який, на жаль, не завжди буває позитивним, а також готовність збагачувати свої знання, бути корисним для оточення.

На початку дослідження нами було розроблено структурно-функціональну модель формування гуманних взаємин в учнівському колективі. Ця модель представлена на рис. 1.

Головним елементом цієї моделі, як бачимо, були розроблені нами педагогічні умови, які дозволяли організовувати спільну діяльність учнів на уроках та в позаурочний час, що й забезпечувало формування гуманних взаємин школярів.

Педагогічні умови, як важливий елемент освітнього процесу, вивчали вітчизняні та зарубіжні науковці (А. Андрєєв, Ю. Бабанський, А. Маркова, О. Пехота, І. Смірнова та ін.). У дослідженнях педагогічні умови розглядаються як спеціально створені чинники, що забезпечують ефективність освітнього процесу й закладають основу для формування гуманних взаємин його учасників, у контексті нашого дослідження – це «вчитель-учні», «учень-учні».

Ефективність педагогічних умов виявляється в успішному вирішенні освітніх завдань, у доцільному використанні засобів і способів для досягнення конкретних цілей і з урахуванням особливостей контингенту учнів.

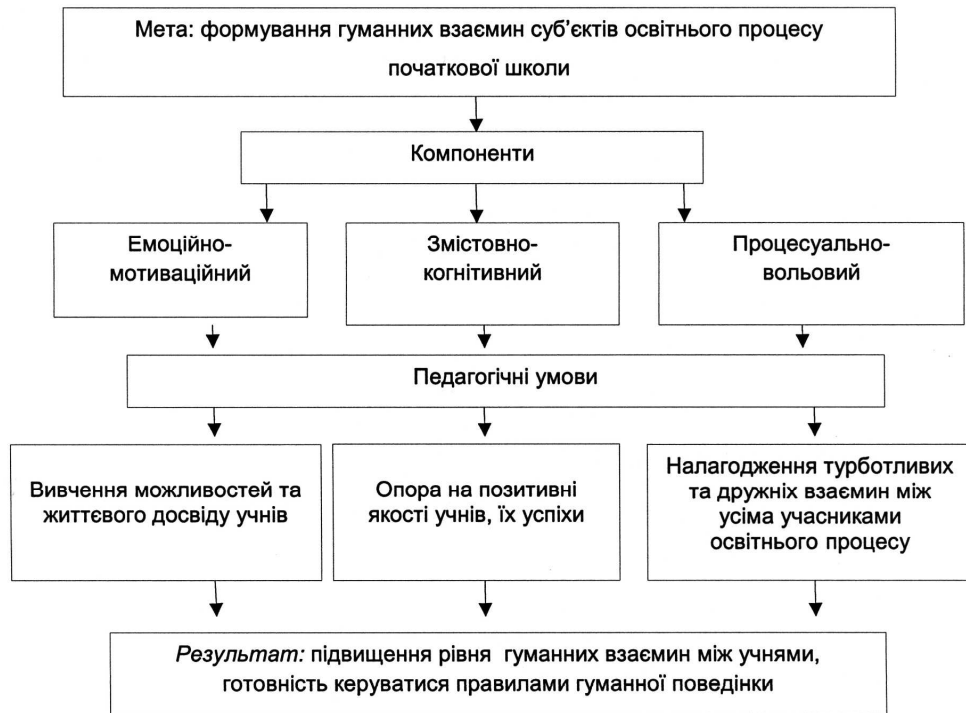

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування гуманних взаємин молодших школярів

Ми розуміли, що досягти бажаного результату можливо лише у випадку інтеграції визначених педагогічних умов формування гуманних взаємин, а саме: 1) вивчення й розуміння можливостей учнів та їх життєвого досвіду; 2) опора в освітньому процесі на позитивні якості учнів, їх успіхи; 3) налагодження турботливих і дружніх взаємин між учасниками освітнього процесу.

Визначені умови реалізовувались одночасно, але для зручності ми описуватимемо їх послідовно. Так, *реалізація першої умови* забезпечувала успішне входження дитини в шкільне життя, її психологічну готовність до спільної діяльності з однолітками, допомагала особистісному саморозвитку, прагненню до гуманної взаємодії. Важливе значення при цьому мала організація спільної діяльності дітей, що сприяла їх об'єднанню завдяки загальній меті, коли учень засвоює соціальний досвід, отримує уявлення про своїх однокласників, про самого себе, про свої можливості і здібності.

Особисті стосунки учнів цього віку з однолітками виникають на основі досвіду, який сформувався раніше (в дитячому садку, в родині тощо). Цей життєвий досвід кожного учня вивчали завдяки постійним цілеспрямованим спостереженням за поведінкою дітей та завдяки спілкуванню з ними. Важливе значення надавали також фактичним даним, які отримували шляхом анкетування та проведення індивідуальних бесід із батьками та іншими членами родини. Саме ці дані дозволяли адекватно спланувати й організувати освітній процес з опорою на позитивні якості учнів, їх уміння взаємодіяти, бути членом команди або особисто організувати спільні дії і дотримуватись правил гуманних взаємин. Співпраця забезпечувала «суб'єкт-суб'єктні» взаємини, у сфері яких відбувалося формування суб'єктності учня й передбачалася гуманна взаємодія між усіма учасниками організованої пізнавальної діяльності. Співпраця підвищувала пізнавальну мотивацію, інтерес до спільної діяльності, готовність до взаємодії.

Наступною умовою формування *гуманних взаємин* була *опора на позитивні якості учнів, їх успіхи*. Виявляючи позитивне в особистості школяра, учитель органі-

зовує взаємодію й збагачує інші, недостатньо сформовані чи негативно зорієнтовані, навички поведінки, створює фундамент для розвитку гуманних взаємин.

Розвивальний зміст цієї умови залежить від моральних цінностей усіх учасників взаємодії. Повага до особистості і вимогливість до неї, на переконання А. Макаренка та В. Сухомлинського, передбачають опору на позитивне в душі вихованця, віру в його можливості. Повага виявляється в доброзичливості до учня, в чуйності, увазі до нього. Але поряд з цим до учня мають бути висунуті й чіткі і безкомпромісні вимоги щодо виконання ним обов'язків, правил поведінки. Такий підхід сприяє розвитку почуття відповідальності за свої вчинки перед тими, з ким відбувається взаємодія.

Виявлення та підтримка позитивного є важливим у розвитку гуманних взаємин учнів. Опора на позитивні якості дитини та її успіхи у навчанні сприяє емоційно стійкому перебуванню в учнівському середовищі, позитивно впливає на розвиток гуманної взаємодії.

Педагогічний досвід доводить, що не потрібно скупитися на компліменти, краще авансувати майбутні позитивні зрушення, бо такий підхід, на думку науковців, проєктує гуманну поведінку. Учитель має вірити в кожну дитину, оптимістично оцінювати її можливості, навіть якщо ризикує помилитися [6].

Важливою умовою є *створення турботливих стосунків учителя з учнями та учнів між собою*. Ця умова дозволяла побудувати комфортні умови спільної діяльності в класному колективі. Школярі, які відчувають до себе повагу та турботу, поведуться просоціально (позитивна, соціально корисна поведінка) та відповідально; дотримуються відповідних правил і рутин; виконують навчальні завдання. Якщо школяр не відчуває турботи, поваги вчителя до себе, у нього виникає невпевненість, тривога і він не буде ризикувати. Кожен учень хоче, щоб учитель турбувався саме про нього.

Навчально-пізнавальна діяльність школяра стимулюється не лише за допомогою цікавого навчального матеріалу, а й завдяки взаєминам, які утверджує педагог в освітньому процесі. Емоційний комфорт учня, задоволення від інтелектуального напруження значною мірою забезпечують засоби педагогічного спілкування (слово, інтонація, міміка, практичні дії). Щоденно спілкуючись із дітьми, учитель має знаходити можливість, щоб кожна дитина змогла відповісти йому кілька разів, щоб вона отримала підтримку своїх зусиль словом, поглядом чи жестом. Інакше поступово зменшується активність дитини, виникає замкненість і невдоволення навчанням у загалі.

Реалізація визначених нами педагогічних умов дозволяла організувати інтерактивну взаємодію учасників процесу навчання. Зокрема, активно й систематично застосовувалась робота в парах та малих групах. Такі форми організації пізнавальної діяльності учнів дозволяли їм максимально зосереджуватися на навчальному матеріалу, брати активну участь у виконанні завдань і при цьому усвідомлювати необхідність злагодженої спільної роботи. Учитель, пропонуючи завдання, створював для учнів необхідну атмосферу для співпраці й здійснював опосередковане керівництво нею. У таких умовах відбувалося самостійне здобування учнями знань шляхом спільної пошукової діяльності та суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Для організації відповідної роботи використовували алгоритм: пропонування учням завдання; об'єднання школярів у пари (групи); визначення, хто яку роботу виконуватиме; визначення часу на її виконання. Після закінчення роботи учні представляли результат.

Робота в парах та групах давала змогу учням набувати навичок, необхідних для спілкування та співпраці, стимулювала пізнавальне спілкування в команді, розвивала почуття толерантного ставлення та поваги до думки інших. Розглянемо фрагмент уроку з української мови, на якому ми використовували групову роботу.

Тема уроку. Іменник як частина мови.

Мета: навчальна: розширити та систематизувати знання учнів про іменник як частину мови; *розвивальна:* розвивати зв'язне мовлення, вміння аналізувати,

узагальнювати мовні явища, розвивати пізнавальний інтерес; формувати гуманні взаємини; *виховна*: виховувати любов до рідної мови, толерантність і повагу один до одного, вміння висловлювати власну думку та поважати думку співучасника.

Тип уроку: узагальнення і систематизації знань.

Обладнання: підручник, роздаткові картки з завданням.

На цьому уроці учні працювали в групах. Кожна група отримала малюнки сонечка, на промінцях якого було написано початок прислів'я, а на додаткових окремих аркушах – кінцівка: Хочеш собі добра, ... не роби нікому зла; Не одяг прикрашає людину, ... а добрі справи. Добрий чоловік ... надійніше кам'яного мосту. Добро довго пам'ятається, ... а лихо ще довше. Добре ім'я ... краще багатства. Добре роби...добре й буде. Добру людину ... і бджола не жалить. Учням потрібно було попрацювати з кожним прислів'ям: знайти відповідну кінцівку та прикріпити її на промінець сонечка, обговорити значення кожного прислів'я, а потім записати прислів'я у зошит, підкреслити іменники.

Така робота сприяла формуванню у свідомості молодших школярів, перше, розуміння, що таке добро і зло і що означає «видиме» і «невидиме» добро і переконання, що добро є важливою цінністю, яку людина має плекати упродовж усього життя. Учні доходили висновку, що матеріальне «добро» дає людині лише ілюзію щастя. По-друге, завдяки спільній роботі учні активно взаємодіяли, вчилися розподіляти обов'язки, спілкуватися між собою, обмінюватися думками й виробляти спільне рішення. Щоб дійти згоди, вони поступово почали прислухатися один до одного, обговорювати пропозиції і міркування, ставити один одному запитання. Можна було спостерігати спільні переживання членів групи, викликані виконаними завданнями (учні виявляли один до одного повагу, підтримку, розуміння). Усередині групи частіше панували дружні стосунки. Також під час роботи в малих групах можна було спостерігати, що мовчазні учні ставали більш активними учасниками навчального процесу.

Така невелика група перетворювалася на малу учнівську спільноту, у якій всі співпрацювали, щоб швидше і краще виконати завдання. Ідея підвищення знань учнів, їх бажання і розуміння необхідності гуманної поведінки у повсякденному житті певним чином на період проведення дослідження інтегрувала усю діяльність учнів. Тому елементи подібної роботи були майже на всіх уроках з різних предметів.

Отже, групова робота сприяла міжособистісному спілкуванню у колективі, розвитку відповідальності та самостійності учнів. Для нашого дослідження важливим було те, що учні навчалися виконувати різні соціальні ролі, перебувати в різних позиціях: лідер і виконавець, слухач і коментатор тощо. Це забезпечувало формування вміння налагоджувати контакт, взаємодію один з одним у різних ситуаціях й при цьому позитивно ставитись до спільної діяльності. Важливим було спонукання учнів до обговорення проблем на основі врахування ситуації: теми і мети повідомлення (поділитися радістю, висловити співчуття, підтримати у складних ситуаціях); навчити активно вживати слова, за допомогою яких виражають прохання, пропозицію, побажання тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, цілеспрямована робота з формування гуманних взаємин між вчителем та учнями й учнів між собою була ефективною, завдяки впровадженню в освітній процес визначених на початку дослідження педагогічних умов та відповідних форм організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів.

Подальшого наукового дослідження потребує проблема партнерської взаємодії суб'єктів освітнього процесу початкової школи (учитель, учні та їх батьки).

Література

1. Драган А. О. Розвиток міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. 2015. № 1 (48). С. 117–120.
2. Корж Н. М. Гуманна педагогіка в умовах модернізації освітнього процесу (принципи гуманної педагогіки). *Соціальний захист*. 2015. № 11/12. С. 48–54.

3. Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: НАКККІМ, 2010. 187 с.
4. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. Київ: Стилос, 1999. 232 с.
5. Павлюк Г. С., Безкоровайна О. В. Інтерактивні форми та методи виховання гуманності в дітей молодшого шкільного віку у контексті розвитку культури спілкування. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Рівне, 2014. № 8 (51). С. 71–74.
6. Педагогіка. Опора на позитивне у дитини. Гуманізація виховання. Педагогіка. Навчальні матеріали онлайн. URL: https://pidruchniki.com/13520612/pedagogika/opora_pozitivne_ditini (дата звернення: 10.09.2021).

References

1. Drahan, A. O. (2015). Rozvytok mizhosobystisnykh vidnosyn ditei molodshoho shkilnoho viku [Development of interpersonal relations of children of primary school age]. *Naukovy visnyk MNU im. V. O. Sukhomlyns'koho – Scientific Bulletin of MNU. VO Sukhomlinsky*. 1 (48). 117–120 [in Ukrainian].
2. Korzh, N. M. (2015). Humanna pedahohika v umovakh modernizatsii osvithnoho protsesu (pryntsyvy humannoi pedahohiky) [Humane pedagogy in the modernization of the educational process (principles of humane pedagogy)]. *Sotsialnyi zakhyst – The social protection*. 11/12. 48–54 [in Ukrainian].
3. Kruchek, V. A. (2010). *Psykhologo-pedahohichni osnovy mizhosobystisnoho spil'kuvannia* [Psychological and pedagogical foundations of interpersonal communication]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Matviienko, O. V. (1999). *Osnovy moralnoho vykhovannia osobystosti molodshoho shkoliara* [Fundamentals of moral education of the personality of a junior schoolchild]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Pavliuk, H. S. & Bezkorovaina, O. V. (2014). Interaktyvni formy ta metody vykhovannia humannosti v ditei molodshoho shkilnoho viku u konteksti rozvytku kultury spil'kuvannia [Interactive forms and methods of educating humanity in children of primary school age in the context of the development of communication culture]. *Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity – Update the content, forms and methods of teaching and education in educational institutions*. 8 (51). 71–74 [in Ukrainian].
6. Pedagogika. Opора na pozitivne u ditini. Gumanizaciya vihovannia. Pedagogika. Navchal'ni materialy onlajn [Pedagogy. Reliance on the positive in the child. Humanization of education. Pedagogy. Learning materials online]. URL: https://pidruchniki.com/13520612/-pedagogika/opora_pozitivne_ditini (data zvernennya 10.09.2021) [in Ukrainian].

Scherbakova N.

Candidate of pedagogical sciences,
Associate Professor of the Department of pedagogy
Berdyansk State Pedagogical University
Nadiya030219@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2419-2150

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF HUMANE RELATIONSHIPS ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

The article is devoted to the topical problem of forming humane relations of junior schoolchildren during the organization of the didactic process in primary school. The author argues that one of the important tasks of modern primary school is the formation of children's priorities of kindness, love of neighbor, respect for others, decency, justice, tolerance and more. This will enrich the emotional and evaluative activities of children,

their ability to determine their own active life position, will promote effective interaction with adults and peers, provide a sense of self-worth and more.

Humane relationships between students have a complex structure that includes emotionally positive attitudes and the use of humane behavior focused on universal values. In addition, such relationships also include the culture of speech and nonverbal manifestations of personality in the process of communication.

In the article on the basis of the analysis of theoretical and applied researches the structural-functional model of formation of humane relations of younger schoolboys is developed, the basic component of which is creation and introduction in educational process of pedagogical conditions (studying of possibilities and life experience of pupils; caring and friendly relations between all participants in the educational process), which will provide the optimal emotional and value atmosphere during the educational and business communication of the subjects of interaction.

The organization of joint activities of students through the guidance of the teacher allows you to create comfortable conditions for the humane development of each child. During such activities, students have common feelings (concern for the result, awareness of the need to respect each other, value time, listen and take into account the opinion of a classmate, etc.). Collaboration provides subject-subject relationships in the classroom and in extracurricular activities.

Key words: humane relations, young school children, interaction, cooperation, pedagogical conditions.